

fikacije. To spoznanje je očitno v nasprotju z zahtevo, ki so jo pred leti poizkušali uveljaviti Srbi v nekdanji Jugoslaviji, tj., da bomo le vsi kot celota in kot homogena skupnost lahko uspešno vstopili v Evropo.

Druga enostranskost je v tem, da nekako samo pričakujemo, da se nam bo svet odprl, torej neomejeno dostopnost do drugih, hkrati pa računamo, da je samoumevno, da omejujemo dostop drugih do sebe. Na podlagi odgovorov v anketi lokalnih voditeljev v Sloveniji (1991) smo npr. ugotovili, da le-ti podpirajo možnost za povečanje dotoka *tujih izdelkov in tujih idej*, hkrati pa izražajo svojo *rezerviranost do morebitnega pritoka tujcev* k nam.

Takšna stališča so v očitnem nasprotju s splošno deklarirano težnjo k »Evropi brez meja«; vprašanci bi torej sprejemali (pripuščali) na območje Slovenije le tuje materialne in duhovne proizvode, ne pa tudi ljudi – »tujcev«.⁵

Moja nadaljnja kritična ocena zadeva predpostavko, da je – kot samoumevno – mednarodno mobilnost *mogoče obvladovati*, le sprejeti je treba *prave odločitve*. Toda življenje nam kaže, da so naše želje dostikrat le »pobožne« in da se ne uresničujejo, kot bi hoteli, kljub vsem vzpostavljenim političnim mehanizmom. Zakonodajca, ki jo sprejemamo, ima sicer lahko pomembne kratkoročne učinke, vendar pa se dolgoročno to lahko povsem izniči.⁶

Dostikrat se pojavlja stališče, da avtohtone manjšine priznavamo, priseljenci od drugod, čeprav jih je po številu lahko dosti več kot prvih, pa imajo predvsem »*pravico do asimilacije*«.⁷

Vendar bo ob vse bolj intenzivnem vključevanju v »Evropo brez meja« postalo zmeraj bolj nevzdržno, da bi notranjo razčlenjenost slovenske družbe *trajno zamenjali* le na – pred stoletji – utrjene *avtohtone danosti* (etnične manjšine) in ignorirali (asimilirali) vse, kar vstopa v slovenski prostor v novejšem času. Pred nami je vzorec postmoderne družbe, ki temelji na fleksibilnosti in interkulturalizmu, ki prehajata meje nacionalnih držav, pa bodisi da so te države majhne ali velike.

VJERAN KATUNARIČ:*

Ohranjanje pluralne družbe v kulturnem pomenu

Ugotovitev kolege Klinarja, da izraža migracijska politika na Zahodu v zadnjem razdobju tendenco zapiranja trga dela in postaja restriktivna, implicitno

* Dr. Vjeran Katunarić, redni profesor Filozofske fakultete v Zagrebu.

⁵ Tudi v dosedANJI praksi (v nekdanji Jugoslaviji) je dejansko prevladovala takšna »rešitev«. Če že niso bile izključene tudi duhovne in materialne dobrine, pa je bilo značilno, da so npr. ljudje hodili na izpopolnjevanje v tujino, medtem ko se tujci praviloma niso vključevali v (vzemimo npr. raziskovalno ali pedagoško) delo pri nas.

⁶ To pa ni le naša posebnost, saj npr. tudi v ZDA nikakor ne morejo obvladovati nelegalnega priseljevanja ljudi z območja svoje južne sosedice – Mehike.

⁷ Na Hrvaškem vidim paradoks v tem, da je prišlo do vojne le zaradi tistega dela od vseh Srbov, ki v tej državi zasedajo določen *teritorij*. Zaradi večjega števila Srbov, ki živijo »deteritoralizirano« oz. razpršeno kot *priseljenci* po vseh drugih krajih zunaj »krajine«, npr. v Zagrebu, na Reki ali kje drugje, pa ni bilo sporov.

nacionalistična, je vsekakor teoretično in praktično zelo pomembna. Postavlja se vprašanje, ali gre za neko globljo in dolgotrajno značilnost ali za konjunkturni periodični pojav. To je tudi eno od temeljnih vprašanj v sodobnih družbenih znanostih, od zgodovine do sociologije, kadar gre za to, ali je nacionalizem star ali nov pojav – glede na to, da se na Zahodu meša s protekcionizmom in ksenofobijo, ki sta pravzaprav zelo stara pojava. Vendar ta dva pojava določata tudi moderne politične ideologije in dnevne politike (policies) in jih tako delata ambivalentne: kažeta na neodpravljivo dvojnost med družbeno ali »kulturno« nezavednim in ideološkim univerzalizmom oziroma med objektivnimi možnostmi integracije družbe prek trga in usode tujcev. Slogan, ki ga imamo danes najbolj pogosto priložnost slišati v državah imigracije, kadar se po medijih ali socioloških raziskovanjih anketirajo ljudje z ulice ali predstavniki raznih političnih strank od desnice do levice, se glasi: »Nič nimam proti tujcem, toda . . .«

Na koncu razdobja visoke konjunktore, še posebej pa v razdobju recesije, se marsikaj postavlja pod vprašaj, pa se tako trese tudi zgradba modernih idej. Tako lahko danes mnogo jasneje vidimo, v kolikšni meri je pluralna družba kontingenten pojav in v kakšni meri sta multikulturalizem in/ali interkulturalizem evfemistična pojma. Svetovni trg, ki se v intervalih širi že od davnih časov – po mnenju nekaterih od 12., po drugih od 16. stoletja – je nedvomno najtrdnjša podlaga za povezovanje ljudi različnih kultur. Multikulturalna okolja so se širom po svetu oblikovala največkrat na območjih intenzivnih gospodarskih dejavnosti: od srednjeveških indijskih in mediteranskih luk do novodobnih kolonij in modernih imigrantskih urbanih in industrijskih zon. Toda gospodarske krize in zožitve tržnega prostora so delovale uničujoče na taka okolja. Takšna stanja spodbujajo reaktivne kulturne tendence in psihosocialne obrambne mehanizme.

Že trideset let veljajo v antropološki in politološki literaturi »pluralne družbe«, posebno tiste zunaj zahodne hemisfere s težavami v gospodarskem razvoju, kot sinonim za nestabilne družbe, podvržene dezintegraciji in spopadom. M. G. Smith je definiral multikulturalno družbo na skoraj banalen način: različne etnične skupine, ki prihajajo v stik na skupnem trgu. Seveda je taka družba le na videz pluralna, ne samo zato, ker je kontingentna v razmerju do konjunkturnih procesov v gospodarstvu in politiki – medskupinski odnosi so znosni, dokler je dovolj dela in dokler traja določena benevolentnost med političnimi dejavniki – toda, kakor poudarja kolega Klinar, tudi to ni policentrično. Viri so monopolizirani, ena etnična skupina ima kot matična monopolni položaj. Čeprav je imperialistično-kolonialni model izgubil legitimnost in legalnost, čeprav so nacionalne države de iure konstituirane na načelu enakega vključevanja in državljanske enakopravnosti, realna družba obnavlja hegemonizem in diskriminacijo, to je neki kvazi imperialistični in kvazi kolonialen multietnični kalup. Pa vendar, manjšinske skupine, priseljenci in tuji veliko težje prenašajo prvo dejstvo kot drugega. Veliko lažje je pristati na to, da ostaneš inferioren v družbi, v kateri želiš živeti, kot pa biti iz te družbe popolnoma izključen in vrnjen v deželo, v kateri nočeš živeti, čeprav je to dežela, iz katere izhajaš. To je glavna dilema mednarodnih migrantov danes v zahodnih državah, v tem se kaže največji paradoks multikulturalne družbe in multikulturalizma. To označuje tudi usodo najnovejše emigracije iz Vzhodne Evrope, vključno s tisto begunsko iz nekdanje Jugoslavije. Gospodarske krize, politični prevrati in vojne poganjajo ljudi proti Zahodu, toda Zahod zapira vrata zaradi svoje lastne recesije.

Seveda danes Zahodna Evropa zapira svoje meje in rešuje svoje notranje medetnične probleme elegantneje in nasproti starim in novim priseljencem ima diferenciran pristop. Na Vzhodu, še posebej pa na našem prostoru, se pluralna

družba uničuje brutalno, ker za tako družbo ne manjkata le tržna podlaga za (re)integracijo in demokratična politična kultura, ki večino v družbi po daljšem času navadi na tolerantnejši odnos do drugih, tako sosedov kot tujcev. Vendar pa se v obeh primerih zdi, da so kulturne reference, ki določajo pripadnost skupini, in meje, do katerih ljudje komunicirajo z drugimi ljudmi, trdno vezane na ekonomske in politične spremembe kot temeljne mehanizme. Gospodarska kriza na Zahodu – ker gre za sistem, zasnovan na gospodarski rasti in tržni alokaciji, -signalizira kulturni alarm in ta dekodira to tako, da družbeni prostor v nacionalni državi ponovno razpozna kot lastnino matične skupine. Na Vzhodu pošiljajo tak signal politične in intelektualne elite, kultura pa v duhu etnosa reagira s projekcijo »čistega« prostora.

S tega stališča se zdi učinek multikulturnega izobraževanja in podobnih oblik učenja za življenje v pluralni družbi, kakršno se na Zahodu uvaja v zadnjih dvajsetih letih, medtem ko je na Vzhodu obstajalo v obliki ideološke indoktrinacije v šolah in medijih (kot »bratstvo in enotnost« v nekdanji Jugoslaviji), produktiven v razdobju stabilnosti, a kontraproduktiven v razdobju krize sistema (gospodarstva in politike).

Na ta problem opozarjajo mnogi raziskovalci. V medetničnih odnosih ne velja graditi »gradov v oblakih«. Tako imajo stiki med skupinami na čisto prostovoljni podlagi in s ciljem, da bi zmanjšali medsebojne predsodke, samo navidezen in včasih celo nasproten učinek. Da bi se temu izognili, bi morale imeti skupine skupne cilje oziroma skupno strukturo interesov, kar je dokazano v eksperimentalnih raziskovanjih in v raziskovanjih pluralnih družb ali okolij, v katerih obstaja močna struktura (gospodarska) medsebojne odvisnosti (neuspeh secesionističnih gibanj na regionalni podlagi v nekaterih zahodnih državah).

Vse to dokazuje, da je trg kot najmočnejša struktura medsebojne odvisnosti nujna za ohranjanje pluralne družbe, vendar to ne pomeni, da je to že tudi dovolj. Tem bolj zato, ker je dolgoročno delovanje trga zaradi cikličnih kriz nezanesljivo. Prav tako je nezanesljivo na konjunkturnih vzponih trga graditi pojme o multikulturi v evfemističnem smislu. Danes prihaja v trendu globalne svetovne integracije do vidnega premika v smeri internacionalnega in interkulturnega sporazumevanja, toda omejenega na ravni poslovnih, poklicnih in političnih elit, zaradi njihove visoke mobilnosti, ki izhaja iz njihove vloge v sistemu. Družbene večine, predvsem delavski in nižji srednji sloji, prav tako kot tradicionalni kmetje, so kulturno bolj zaprti in provincializirani in so bolj nagnjeni k temu, da branijo svoj monokulturni družbeni prostor. Toda to velja tudi za elite, posebno politične in vojaške, ki na ksenofobiji in nacionalizmu dosegajo popularnost in moč. Te vidijo svojo priložnost prav v krizah, s tem pa množice, ki jim nepremišljeno sledijo, vodijo v negotovost. To spominja na sistem aristokratskih elit in populističnih protielit v Evropi pred letom 1848.

Ko bi bilo gospodarstvo avtomatičen in neustavljiv mehanizem neomejene rasti, kompetitivnost in alokacija optimalni ter ekološka struktura neizčrpna, potem bi lahko bolj brezbrizno gledali na probleme multikulturnih družb. Toda te liberalne sanje so dokončno spravljene v muzej utopij kot evforični poganjek iz enega od številnih, pa prav tako kratkotrajnih visokokonjunkturnih razdobj. V daljšem časovnem in v širšem prostorskem okviru ustvarjajo gospodarski procesi neko socialnodarwinistično resničnost. Na takih tleh rastejo družbe in kulture z močnimi avtarkičnimi refleksi. Njihove kode so anksiozne ter s tem, da anticipirajo krize in katastrofe, pomenijo načrte za preživljanje v času po relativno kratkih vzponih sreče in gospodarskega razcveta. Tudi v Bibliji se vidi, da so v temeljih

naših kultur vpisani spomini in strah pred »postkonjunktturnimi« razdobji, kakor tudi usoda pluralne družbe, pokazana v alegoriji babilonskega stolpa.

Naše današnje bojzani niso nič manjše, pa tudi diskurzi liberalizma in nacionalizma imajo v sebi neko arhetipsko strukturo. Prvi govori na abstrakten način o univerzalnih pravilih igre, ki se reducira na svobodo gospodarskega dejavnika, omejitve, ki vključujejo tudi pravno regulacijo, politično intervencijo in kolektivni odpor nižjih slojev družbene preobrazbe na teh načelih, pa ima nazadnje za izraz iracionalnih sil. Drugi govori v tradicionalnih epskih figurah, dejavnike v svetu pa predstavlja kot personifikacijo dobrega in zla, pri čemer izgubo v igri vidi kot plod mednarodne zarote, katere nosilci imajo konkretna imena. To so jeziki zmagovalskih in poraženskih elit, ki pred svojimi množicami morajo racionalizirati izid igre, to je razdobje krize, v katerem se lomijo mnoge interetične vezi.

Sedanja struktura medsebojne odvisnosti med različnimi svetovnimi regijami, vključno s tistimi med Zahodno in Vzhodno Evropo, je slaba. Tako lahko zahodna regija v primeru krize takoj zapre svoja vrata, vzhodna pa kanalizira krizo v notranje relacije, v socialne, nacionalne in politične obračune. Prva ne misli, da bi bila dolžna posredovati v drugi: z njo bi delila njene prednosti, ne pa pomanjkljivosti. Taka slaba struktura medsebojne odvisnosti daje veliko moč akterjem na eni in drugi strani, hkrati pa z njih popolnoma odvrže odgovornost za slabe posledice odločitev. Po liberalistični doktrini so pravila igre na podlagi čistih gospodarskih interesov nezmotljiva. Po nacionalistični doktrini ima lastna država vedno prav. Iz tega nerazrešljivega protislovja izhaja kaos, sicer vse bolj popularen idiom akademskega cinizma, ki ločuje stališča elit v slabem sistemu mednarodne medsebojne odvisnosti. Stari Grki niso brez razloga pripisali kaotičnega začetka sveta bogovom, to je elitam, ki so kreirale antagonizme in razdore, same pa so se med seboj dobro razumele in, kar je najvažnejše, niso jih prizadele slabe posledice njihovih odločitev. Koliko članov elit je umrlo v vojnah in koliko velikih vlagateljev je bankrotiralo zaradi propadlih vlaganj? Koliko nezaposlenih, izseljenih in pregnanih je lahko določilo svojo pot ali bodoče delo in koliko tistih, ki sovražijo in ubijajo svoje dovčerajsnje sosede, ki slučajno ali namerno pripadajo drugemu narodu ali drugi kulturi, lahko pojasni, zakaj in s kakšnim ciljem to delajo?

Če liberalno gospodarstvo uspešno deluje samo v manjšem, omejenem krogu dežel oziroma nacionalnih držav, druge pa ima za rizična območja, v katerih se ne izplača vlagati, potem ni čudno, da te druge tonejo v to, kar je Louis Snyder imenoval »fissiparious nationalism«, kjer postaja glavni posel razdvajanje družbe in ustanavljanje novih in manjših držav. Kadar ni koristnega dela na eni strani, potem se tudi absurdno delo na drugi strani zdi koristno.

Ni dvoma, da je liberalno gospodarstvo edina do zdaj zanesljiva podlaga za modernizacijo družbe kot tudi za ohranjanje neke oblike pluralne družbe. Toda njeni dosegi so omejeni, zastoji večkrat pogubni. Ima velik radij vpliva na ves svet, a nobenega radija odgovornosti: prevzema ga struktura nacionalnih držav, ki uporabljata mehanizem proiciranja krivde na drugega. To je hkrati tudi glavni razlog – vsaj za enkrat –, da se odstopa od oblikovanja močnejših struktur gospodarske in politične medsebojne odvisnosti oziroma od pluralne družbe v kulturnem smislu.